

De laatste heks

MMXVI
Inhoud

1. Kniertje	pag. 5
2. Kaatje	21
3. Kniertje is een heks	33
4. Gearresteerd	50
5. Ondergedoken	64
6. Ontdekt	71
7. Naar Gouda	81
8. Op zoek naar bewijs	88
9. Met bewijzen naar de schout	101
10. De heksenwaag	106
11. De koopman	117
12. Nooit meer alleen	132
13. Epiloog	144

Opgedragen

Dit boek draag ik op aan hen die door hun harde werken Delft hebben gemaakt tot wat het nu is. Hun inspanning, hun zweet maakten Delft ooit tot de derde stad van Holland. Hun zwoegen voor een hongerloon legde de basis voor een bloeiende economie. In het bijzonder denk ik hierbij aan eenvoudige lieden als turftonsters, turfhevers en turfraapsters die aan de onderkant van de maatschappij leefden maar zonder wiens inspanningen de Delftse bierbrouwerijen geen bestaansrecht zouden hebben gehad. De Brabantse Turfmarkt herinnert ons nog aan die vervlogen tijden waarin turf vanuit onder meer Brabant naar Delft werd vervoerd.

De turf werd niet alleen aangewend om de huizen mee te verwarmen, maar vooral om de bierbrouwerijen draaiende te houden. Ook werd veel turf vanuit Delft doorgevoerd naar het achterland. De beroemde Delftse frescoschilder en tekenaar Leonard Bramer vereeuwigde reeds een turftonster. Zou het niet mooi zijn wanneer de prinsenstad zowel deze meesterschilder als de turfarbeiders eerde door de turftonster van Bramer in brons of steen te vereeuwigen en die op de Brabantse Turfmarkt te plaatsen? Liefst samen met een beeld van een turfhever ernaast. Helaas werd er in het verleden niet altijd even zorgvuldig omgegaan met het Delftse erfgoed. De historische waarde van veel objecten werd in het verleden nog wel eens onderschat. Hierdoor is er veel verloren gegaan. Laten we koesteren wat ons nog rest. Tevens wordt dit boek opgedragen aan hen die onrecht zijn aangedaan doordat zij als heks werden bestempeld. Op dit punt lijken we wel wat te hebben geleerd, maar waakzaamheid blijft geboden.

J.W.Stolk

Hoofdstuk 1

Kniertje Werk op de Pontemarkt

Het was koud en nat in Delft, een gure noordenwind blies de regen in het gezicht van de enkeling die met dit weer nog op straat te vinden was. Alleen zij die niet anders konden waagden zich met dit weer buiten de deur. De grijze lucht maakte deze novemberdag nog donkerder dan de voorgaande dagen. Zelfs de straathonden hadden een beschut plekje gezocht om te schuilen voor het slechte weer. Door de ramen van de kleine huisjes aan de Pontemarkt* was het schijnsel te zien van menig haardvuur, olielampen en kaarslicht.

* Pontemarkt is een oude benaming voor de huidige Brabantse Turfmarkt.

Door de regen was het silhouet te zien van een kleine gestalte. Dichterbij gekomen bleek het een krom, oud vrouwtje te zijn die dit slechte weer trotseerde. Zij was schamel gekleed en broodmager. Haar dunne, versleten kleding was doorweekt van de regen, maar het leek haar niet te deren. Op haar oude, verweerde gezicht was een zwaar leven af te lezen. Ondanks haar leeftijd was zij nog goed ter been. Hoewel het stiller op straat was dan op andere dagen was zij zeker niet de enige die de elementen trotseerde. Op en bij een afgemeerde turfschuit waren enkele mannen en vrouwen in de weer.

Het oude vrouwtje voegde zich bij dit gezelschap en begroette met een knik de aanwezigen. De schuit was afgeladen met turf. Op de kade stond een aantal zeer grote tonnen die men had afgedekt tegen de regen. Het oudje begaf zich, met een paar andere dames in de richting van deze vaten. Elke vrouw

nam positie in bij een ton en nam het deksel ervan weg. De mannen gingen de andere kant op. Naast de loopplank naar het schip toe stonden manden in elkaar gestapeld op de wal. Eén voor één namen de mannen een mand weg. Via de smalle loopplank stapten zij aan boord van het turfschip.

Op de schuit stond het andere deel van de vrouwen. Ook zij begonnen aan hun zware werk. De turven werden stuk voor stuk in de manden gelegd. Nu ging dat nog vrij makkelijk want de stapel was nog hoog. Maar het zou niet lang duren alvorens de hoogte van de lading zodanig zou afnemen dat de vrouwen kromgebogen in de regen de turven moesten rapen. Wanneer een mand vol was werd deze door één van de mannen op de schouder genomen en naar de wal gedragen. Balancerend op de smalle, nat geworden loopplank moesten zij zich met hun vracht staande zien te houden terwijl de koude novemberregen in hun gezichten striemde.

Op de kade aangekomen brachten zij de manden met turf naar de vrouwen bij de tonnen. Nu was het hun beurt ermee aan de slag te gaan. De brokken turf werden zorgvuldig overgebracht in de houten vaten en eenmaal vol, afgesloten met een houten deksel. Het oude vrouwtje was er erg snel mee, maar had wel veel moeite om de eerste turven netjes op de bodem te positioneren. De vaten waren hoog en zij was juist vrij klein, dus moest ze, met haar ribben op de harde rand van het vat de turven zo neer weten te leggen dat ze niet alleen goed lagen, maar ook niet zouden breken.

Van het harde werken kreeg ze het een beetje warmer in haar drijfnatte kleren. Cunera heette ze voluit, maar iedereen noemde haar kortweg Kniertje. Dat vond zij zelf ook fijner, het klonk immers lekker gewoon. In tegenstelling tot de andere

tonsters praatte Kniertje niet veel. Zij werkte daardoor, ondanks haar ouderdom, sneller dan haar collega turftonsters. Dat was maar goed ook want elk vol vat leverde haar een paar stuivers op. Stuivers die zij hard nodig had om te overleven. Want er was niemand die voor Kniertje zorgde. Kniertje leefde namelijk helemaal alleen.

De opzichter liep langs de vrouwen op de schuit. Een beetje doorwerken en wat minder praten, snauwde hij. Zien jullie niet dat de hever* wacht op z'n mand?! De vrouwen hielden op met praten en vulden snel de mand waarop gewacht werd. De opzichter kwam nu de kade op om de turftonsters te inspecteren. Tevreden knikte hij naar Kniertje die juist het deksel op haar eerste ton sloot. Eén van de vrouwen, donkere Trijn, keek met een blik vol afgunst naar Kniertje die de tevreden opzichter een zuinig lachje terug gaf. Haar eigen ton was nog maar voor driekwart gevuld. Trijn dankte haar bijnaam aan haar zware, donkere stem, bijna een mannenstem. Echt geliefd was Trijn niet vanwege haar geroddel en haar grote mond. Maar juist die grote mond in combinatie met haar postuur en zware stem maakte dat men haar doorgaans niet tegen durfde te spreken. *Hevers: Mannen die de turf in de manden naar de wal droegen werden turfhevers genoemd.

De regen leek iets af te nemen en ook de wind werd iets minder terwijl het werk gestaag vorderde. De platbodem* waarop de turf vanuit Brabant naar Delft was vervoerd raakte langzaam maar zeker steeds leger. De vermoeidheid sloeg toe en Kniertjes ribben deden pijn door de harde rand van de ton. Een gil, gevolgd door een plons klonk, gedempt door de zachte regen. Een turfhever was van de gladde loopplank in het water gevallen. Een hard gelach klonk zowel van de wal als vanaf het schip.

Maar vanuit de gracht klonk het hulpgeroep van de hever die niet kon zwemmen. Andere hevers schoten de ongelukkige te hulp en hesen de man op de kade. Veel natter dan hij vóór zijn val was kon hij al niet worden.

*Boot met een platte bodem zodat deze in ondiep water kan varen.

De opzichter liep op de man af en snauwde hem toe dat de turf die bij zijn val verloren gegaan was op zijn loon zou worden ingehouden. Maar meneer, dat geld kan ik niet missen! Ik heb een groot gezin te onderhouden! Alstublieft? De opzichter was onverbiddelijk en bleef bij zijn standpunt. Woedend wilde de turfhever met de opzichter op de vuist gaan maar dat verergerde de situatie alleen maar. Op staande voet werd hij ontslagen. Er restte hem niets anders dan zich neer te leggen bij deze beslissing. Deed hij dat niet, dan zou hij ner-gens meer aan de bak kunnen komen. Boos en teleurgesteld, en met de vuisten nog gebald, droop de man af en liep naar huis. Hoe moest hij dit thuis vertellen? Hoe moest hij nu al die monden voeden? Hij kon er toch ook niets aan doen? Het was toch gewoon een ongelukje door de gladde loopplank en de vermoeidheid?!

De voorstelling is weer voorbij, snauwde de opzichter. Doorwerken! Die schuit moet leeg. De werknemers kwamen weer in beweging. Gepraat werd er niet veel meer, onder de indruk als zij waren door het voorval. De zoveelste ton van Kniertje was nog maar halfvol toen het turfschip leeg was. De opzichter gaf de tonsters de opdracht om de tonnen die nog niet vol waren bij elkaar aan te vullen. Kort vóór de schuit leeg was, was hij al begonnen met tellen. Nauwkeurig had hij genoteerd hoeveel tonnen elk van de dames gevuld had. Als gewoonlijk had Kniertje ook nu weer een hele ton meer gevuld dan de anderen.

Nu het werk klaar was werden de tonnen van alle tonsters bij elkaar opgeteld want de turfschipper moest accijns (belasting) betalen over elke ton turf die hij de stad in bracht.

De hevers en tonsters konden nu uitrusten. In groepjes stonden ze bij elkaar te praten over het voorval van even daarvoor. De opzichter leek ontevreden te zijn dat er één vat was waaraan net nog een paar turven ontbraken. Hij liep naar de loopplank en gebaarde één van de vermoeide turfraapsters* hem te volgen. Op het dek lagen brokstukken van gebroken turven. Zijn ogen speurden het hele dek af naar brokken die nog net goed genoeg waren om het vat mee af te vullen. Zodra hij een turf zag die volgens hem nog wel mee kon moest de vrouw die oprapen en in een mand doen. De opzichter gebaarde, zonder een woord te zeggen, wapperend met zijn hand naar een hoopje brokken. De vrouw begreep wat hij bedoeld en schoof ze uit elkaar zodat hij kon zien of er nog goede turven onder lagen. Die daar! Dan hebben we genoeg.

*De vrouwen die op de schuit de manden vulden werden turfraapsters genoemd.

De vrouw raapte de laatste turf op en deed die vervolgens in de mand. Langzaam kwam zij weer overeind zodat zij de pijn in haar rug minder voelde. “Jij daar!” riep de opzichter naar één van de hevers. De man keek naar zijn meerdere die hem gebaarde te komen. De man gehoorzaamde en liep naar de opzichter op de schuit. Wederom zonder ook maar één woord te zeggen wees de opzichter naar de mand waar de vrouw de turven in had gedaan. De man nam de mand op de schouder en droeg hem naar de bijna volle ton op de wal. “Jij” riep de opzichter nu naar donkere Trijn. Trijn vulde het laatste vat en sloot het af.

Met vragende ogen keken de werknemers naar de opzichter. Hij knikte. Dit was het teken waarop men gewacht had. Snel ging iedereen aan boord en begon zoveel mogelijk brokken turf te rapen. Ook Kniertje liet zich niet onbetuigd. Ze gebruikte haar vuile schort om de brokstukken in te verzamelen. Het waren er veel dit keer. Genoeg voor iedereen. Dat gebeurde niet vaak, soms was het onderling duwen en trekken om een paar brokstukken te veroveren. Turfbrokken betekenden dat de haard thuis kon branden. En wie weet hoelang ze er mee moesten doen. Niemand wist wanneer ze weer een schuit mochten lossen want zij waren niet de enigen in Delft die met dit werk de kost moesten verdienen.

Met in haar schort zoveel turf als zij maar dragen kon schuifelde de oude vrouw over de gladde loopplank naar de wal. Daar sloot zij aan in de rij werknemers die hun schamele loon in ontvangst namen. Met een twinkeling in haar ogen nam Kniertje haar zuurverdiende stuivers in ontvangst. Dat viel nog niet mee met een schort vol turfbrokken. Moe, maar voldaan vanwege de verdiende stuivers en de vergaarde turf liep zij huiswaarts. Haar tempo was niet half zo snel als toen zij naar

haar werk toe liep. Toen was zij nog uitgerust maar nu was zij moe en had bovendien turf te dragen.

Kniertje bewoonde een piepklein huisje in een poort aan de noordzijde van de Gasthuislaan. Veel poortjes in Delft waren vernoemd naar de eigenaar van de huisjes of naar een opvallend persoon die er woonde. Zo was er in Delft bijvoorbeeld de Dove Claespoort en de Neelrechtoppenpoort. Soms ook werd een poort vernoemd naar het beroep dat één der bewoners daar uitoefende zoals de Hoedenmakerspoort en de Honingmanspoort. Kniertje woonde in de Dirck Wesselspoort.* *Al deze poorten hebben echt in Delft bestaan.

Bij haar huisje aangekomen duwde de bejaarde vrouw de deur open. Een slot was er niet, maar dat was ook niet nodig want kniertje had niet meer bezittingen dan de meest noodzakelijke zaken. Bovendien waren die spulletjes al oud, vaak kapot of versleten. De meeste meubeltjes waren tweedehands en werden bewoond door houtworm. Ze liep naar de open haard en liet de turfbrokken naast de haard uit haar schort glijden. Ze was blij met haar nieuwe voorraad omdat van de vorige partij nog maar een paar kleine stukken restte. Met deze stukjes maakte zij de haard aan en trok haar drijfnatte kleren uit, sloeg een deken om zich heen en hing de natte kleren te drogen.

Ze rilde. Nu het werk gedaan was en zij minder in beweging was sloeg de koude toe. Haar huisje was klein, heel klein. Eigenlijk was het niet veel meer dan één kleine ruimte. Voordeel was wel dat daardoor de ruimte snel verwarmd was en zij dus niet veel brandstof nodig had. Het haardvuur begon al flink te branden. Aan de ene kant naast de haard lagen de nieuwe brokken turf, aan de andere kant lag wat hout. In tijden

dat er geen turf voor haar voorhanden was werd het gesprokkelde hout als brandstof aangewend.

Hoewel het huisje al aardig op temperatuur begon te komen bleef Kniertje het nog geruime tijd koud hebben. Haar natte kleren hadden heel wat warmte aan haar oude lichaam onttrokken en veel vlees en vet had zij niet meer op haar botten. Zij was moe. Langzaam maar zeker trok de kou uit haar lijf en naarmate zij warmer werd sloeg ook de slaap toe. Steeds verder sukkelde zij weg en zakte in een diepe slaap.

Het was zeker een uur later toen zij uit haar slaap wakker schrok. Buiten was het inmiddels donker terwijl binnen het enige beetje licht afkomstig was van het haardvuur dat inmiddels al een stuk minder brandde. Kniertje gooide wat turf op het vuur en ging op zoek naar eten. Veel meer dan een oud, droog stuk brood was er niet in huis. Maar daar was het oudje al tevreden mee. Meer dan eens kwam het voor dat zij een dag in het geheel niet te eten had. Dankbaar deed zij zich tegoed aan het voedsel en spoelde het naar binnen met een slokje water.

Morgen hoefde zij geen water te drinken bij haar brood want zij had nu geld om een kannetje dunbier te laten vullen. In dunbier zat maar weinig alcohol, maar net genoeg om het drinken ervan veilig te maken. Veiliger dan het drinken van water. Water was vervuild en kon je ziek maken. Maar Kniertje was sterk, Kniertje was gewend aan het drinken van water. Zij moest wel, want meestal was er geen geld voor bier.

Haar ogen waren gewend aan het zwakke licht van het haardvuur. Zij hoefde daarom maar zelden kaarsen te kopen. Alleen als zij ging slapen brandde er een kaarsje zodat zij nog iets

kon zien wanneer zij 's nachts wakker werd en het haardvuur was uitgegaan.

Kniertje liep naar haar bedstee* en opende de deuren. Zij bukte en pakte onder haar bed een kledingstuk weg. Er stond een mandje naast dat eveneens door haar werd opgepakt. Zachtjes schuifelde zij naar het kleine tafeltje en de enige stoel in het huisje. Zij nam plaats en haalde naald en draad uit het naaimandje. Kniertje bofte, want naast haar werkzaamheden als turftonster mocht ze op dit moment ook wat herstelwerk verrichten aan een kledingstuk van Maarten Corneliszoon, de smid. *Vroeger sliep men in een bedstee. Dat was een bed dat in een kast was weggetimmerd. Van buitenaf leek het dus gewoon een kast te zijn.

Maarten was, net als Kniertje alleenstaand. Ook was hij, net als Kniertje, zijn gezin kwijtgeraakt aan de pest, ook wel de zwarte dood genoemd. Maarten woonde niet ver van het huis van Kniertje waardoor zij hem regelmatig zag wanneer zij naar de Pontemarkt liep. Hij groette haar dan altijd met een gulle lach. Maarten had nog dagelijks verdriet van zijn verlies maar onderdrukte dit door keihard te werken. Al in de vroege morgen was hij aan het werk en ging daarmee door tot het te donker werd om nog wat te zien.

Door het harde werken verdiende Maarten meer dan hij in zijn eentje nodig had. Wanneer hij in de gaten kreeg dat Kniertje geen geld meer had om eten te kopen vroeg hij haar een klusje voor hem te doen zodat zij wat kon verdienen. Zoals nu met het herstellen van zijn kiel.

Kort nadat zij deze opdracht van hem had gekregen hoorde zij dat zij die dag ook als tonster werken mocht, dus dat was dubbel verdiend. Van dit soort dagen moest zij het hebben daar het onzeker was wat de volgende dag haar brengen zou.

Diep in gedachten verrichtte het oude vrouwtje haar naaiwerk terwijl ze af en toe door het kleine raampje naar de donkere avond buiten keek. Door de piepkleine raampjes van de huisjes tegenover haar zag zij het zwakke schijnsel van kaarsen en haardvuur. In gedachten kwamen de gebeurtenissen van die dag weer voorbij; haar zware werk, de regen en de turfhever die in de gracht gevallen was. Zij had het te doen met die man, met hem en zijn gezin. Kniertje wist hoe moeilijk het was om een gezin te voeden, ook zij had ooit een gezin gehad.

Voordat het noodlot haar gezin keihard trof was Kniertje gelukkig geweest. Zij herinnerde zich nog als de dag van gisteren hoe zij als jonge vrouw hopeloos verliefd was geworden op een man bij haar in de straat. Hij was jong, net als zij. De verliefdheid bleek wederzijds te zijn, maar het had toch nog even geduurd voor hij haar ten huwelijk vroeg. Eerst wilde hij wat geld sparen om hun toekomst zeker te stellen. Als kuiper moest hij hard werken voor weinig geld. Toch was het hem gelukt voldoende te sparen om Kniertje tot zijn bruid te vragen.

Wat waren zij gelukkig! Ze leken voor elkaar bestemd en genoten elke dag opnieuw van elkaars aanwezigheid. Nog mooier werd het toen bleek dat Kniertje in verwachting was van hun eerste kindje. Mooier, maar ook spannender. Een zwangerschap was niet niks, veel vrouwen stierven op het kraambed of kort na de bevalling.

Vele maanden leefden zij tussen geluk en vrees tot de grote dag was aangebroken. Kniertje herinnerde zich nog de pijn, de angst en uiteindelijk de blijdschap toen alles goed leek te gaan.

Een prachtige dochter zag het levenslicht. Wat waren zij trots! Wat waren zij gelukkig! Maar het geluk was van korte duur. Enkele dagen na de geboorte bleek het meisje te zwak voor deze wereld en overleed nog vóór zij gedoopt kon worden. Het was de eerste grote tegenslag in hun leven, maar zeker niet de laatste. Toch hield het jonge paar de moed er in en vond kracht in de liefde die zij voor elkaar koesterden. Vijf kinderen volgden, eerst twee meisjes en vervolgens drie jongens. Hoewel de middelste na de geboorte erg zwak leek, bleven zij allen in leven.

Het geluk lachte hen toe. Kniertje genoot van haar opgroeiende kroost terwijl haar man zorgde dat zijn gezin niets tekort kwam. De oudste kinderen waren vernoemd naar de ouders van zowel Kniertje als die van haar man. Op een dag kwam haar middelste zoon thuis met het nieuws dat de snaveldokter in de stad was. De angst sloeg Kniertje om het hart. De snaveldokter, of wel de pestdokter betekende slecht nieuws: de pest heerste in de stad! De pest was een erg besmettelijke ziekte die van tijd tot tijd de kop opstak. Werd je ziek, dan ging je bijna altijd dood. Slechts een enkeling was sterk genoeg om de ziekte te overleven.

Omdat de ziekte zo besmettelijk was droeg de behandelend arts een masker met een soort snavel. Het moest hem beschermen tegen besmetting. In de snavel van het masker zaten geurende kruiden gestopt die de geneesheer moesten vrijwaren van de ziekte. Maar veel helpen deed dat niet waardoor maar al te vaak ook de arts slachtoffer werd van de besmetting en hij een vreselijke dood stierf. Evenals het nieuws over de pest ging ook de ziekte zelf als een lopend vuurtje door de stad. Overal waar de ziekte opdook was dood en verderf het gevolg.

